

Matthias Steuchius' prästvigningssermon 1695

Ett blad ur Lundastiftets försvenskningshistoria

Av *Hilding Pleijel*

Försvenskningen av de danska provinser som avträdde i Roskildefreden 1658 är egentligen en ganska märklig historia. Under endast några få årtionden omskapades nationalitetsandan hos en konservativ och självmedveten befolkning i en hel landsända. Problemet har också livligt dryftats av både danska och svenska forskare. Alla är överens om att hjälten eller boven i dramat – det beror på från vilken sida man betraktar skådespelet – var den viljestarke och hårdföre lundabiskopen Canutus Hahn. Det var främst han som lyckades införa den s.k. kyrkliga uniformiteten, d.v.s. införandet i Skåne och Blekinge av svensk ordning och svenskt kyrkoskick eller som det på den tiden uttrycktes »likformighet uti kyrkoregementet och ceremonierna»[1].

När Hahn efter ett knappt årtionde avträdde från skådebanan, var grunden lagd till försvenskningsarbetet. Men det var långt ifrån fullständigt genomfört. Under Hahns efterträdare som stiftschef den blide och fromme Christian Papke inträdde ett visst stillastående. Papke var visserligen lojal mot den nya svenska överheten men han tog inga nya initiativ i fråga om den kyrkliga försvenskningen. Denna kom därför att avstanna[2].

Annelunda blev det efter Papkes bortgång år 1694 – han hade då varit stiftschef i endast sex år. Till hans efterträdare som biskop i Lunds stift och prokansler för Lunds universitet utnämnde Karl XI den femtioårige superintendenten i Härnösand Matthias Steuchius. Han kom sedan att verka i Lunds stift i hela tjugo år.

Att Steuchius blev utsedd berodde inte minst på hans meriter som energisk befrämjare av försvenskningen i Norrlandsstiftet[3]. I Karl XI:s försvenskningspolitik ingick nämligen en medveten strävan att placera »infödde svenske män» – som termen löd – på viktiga poster inom de erövrade områdena. Vid utnämningen i Lund hade kungen dessutom stöd av domkapitlet där, d.v.s. de båda teologie professorerna, som själva nått första, resp. tredje föreläsrummet.

De förklarade i sina utförliga vota att det behövdes en kraftfull och i fråga om försvenskningen erfaren man[4]. Professor J. Linnerius framhöll att den nye stiftschefen måste verka »för åtskillige oordning-

ars och gamla missbruks allvarsamma hävande och utrotande samt en god uniformitets fogeliga befrämjande och Kungl. Maj:ts kyrkolags allmänna och behöriga efterlevande». Den andre, prof. J. Popelman, betonade att det krävdes en man som »tillförne all nödig experientz intagit haver, på det att uniformitetsverket uti Skåne och Blekingen så mycket lyckeligare kunde fortsatt bliva och till sin mogenhet en gång efter önskan komma».

Under sommaren 1695 anlände Matthias Steuchius till sitt nya stift och tog strax säte i Lunds domkapitel. Han grep sig genast an med den uppgift som han satts att lösa: den slutgiltiga försvenskningen av lundastiftet. Under de två årtionden han verkade som biskop i Lund lyckades han också så grundligt genomföra det honom givna uppdraget, att han av en dansk historiker erhållit vitsordet att det var han som »förte uniformiteten til sejr»[5].

Det gällde härvid för Steuchius att åstadkomma två ting: dels att i den folkliga opinionen skapa lojalitet mot Sveriges krona och dess symbol den svenske kungen, dels att i detalj genomföra det svenska kyrkoskicket enligt den svenska kyrkolagen. I det förra fallet lyckades han så väl – även om detta inte berodde enbart på hans insats – att den skånska befolkningen småningom blev mycket kungatrogen, vilket framkom inte minst vid Gustav IV Adolfs avsättning 1809[6].

Det kyrkliga uniformitetsverket innefattade två huvudpunkter: folkundervisning på svenskt språk och försvenskning av det yttre kyrkoskicket. Steuchius brukade därvid samma metoder som han använt i Norrland. Redan efter knappa två månader var han färdig att i september 1695 anordna ett prästmöte[7]. Där angavs riktlinjerna för försvenskningen. Det »proponerades om uniformiteten», heter det i protokollet »och talades därom i ordning efter kyrkoordningen, stycke efter stycke». Den svenska kyrkolagen av år 1686 var nämligen det grundläggande dokumentet. För att inpränta dennas bestämmelser påbjöds att kyrkolagen varje söndag skulle uppläsas från predikstolen »a capite ad calcem».

Folkundervisningen bestod i att ungdomen undervisades i den svenska katekesen. Tack vare de bevarade katekismilängderna (som insändes till domkapitlet) kan man följa utvecklingen. Knud Fabricius, som gjort en noggrann utredning i ämnet, menar att resultatet ur försvenskningens synpunkt var ganska ringa. De unga lärde sig katekesen utantill och edast en liten procent kunde »läsa i bok»[8]. Man får emellertid inte förbise vad Martin P. Nilsson i en undersökning om läskunnigheten har framhållit, nämligen att bönderna och

deras barn »läste katekesens text, vare sig den var svensk eller dansk, med tillämpande av sitt skånska uttal och sin accent och intonation» [9].

Att det förhöll sig så, kan bestyrkas genom ett belysande exempel. När biskop Steuchius sommaren 1699 visiterade församlingarna i Rönnebergs härad, påtalade han att ungdomen »blandade både danska och svenska samman» [10] och att drängar »varken visste på danska eller svenska sig förklara» [11]. Då häradsprosten Thure Liebman tre år senare företog visitationen i samma församlingar, antecknade han stundom att ungdomen inte kunde »läsa Hustavlan» men anmärkte inte vid något tillfälle på förekomst av danska inslag [12]. Förklaringen var helt enkelt den att norrlänningen Matthias Steuchius inte kunde skilja på skånska och danska, under det att den skånskfödde prosten både förstod och kunde tala folkets tungomål. I den mån den yngre generationen växte till, ökades läskunnigheten och därmed kännedom om det svenska *skriftspråket*.

Vad det egentliga kyrkolivet beträffar, reglerades detta av 1686 års kyrkolag med dess olika bestämmelser. Steuchius tillsåg nog att dessa efterlevdes särskilt i de punkter, där de skilde sig från den danska traditionen. Som exempel kan nämnas att vid det redan omnämnda prästmötet i september 1695 bestämdes att dopfunten eller dopstället, som man också sade, skulle flyttas från ingången upp i koret. Däremot tilläts att man behöll den gamla seden, »som här å orten brukeligt varit att hustrun som bär barnet håller det fram vid dopet, så att prästen intet tager det i famnen, när han döper det» [13]. Det kan tilläggas att denna sedvänja alltjämt stundom iakttages, til skillnad från vad som är brukligt i det norra grannstiftet.

Flera andra nyordningar infördes av biskop Steuchius i uniformitetens intresse. Här skall fästas uppmärksamhet på en omdaning som hittills undgått forskarnas spanande blickar. Det gäller prästvigningen och ritualen för denna. Matthias Steuchius' åtgärd är särskilt värd att observeras, då den inte endast innebar försvenskning av dansk praxis utan även betecknar en nyinsats inom svenskt kyrkoliv. För att man skall förstå det nya ritualens plats i den historiska utvecklingen måste först några ord sägas om dansk och svensk tradition i fråga om prästvigningen.

Det danska prästvigningsritual som gällde vid tiden för uniformitetens införande var fastställt i Kirkeordinantsen 1539 (»Den rette Ordinants»), som i sin tur gick tillbaka på Luthers ordinationsritual 1535 [14]. Bestämmelserna kan sammanfattas så [15]:

»KO foreskriver, at efter epistelen skal en af præsterne fra prædikestolen afgive erklæring om, at ordinanden af menigheden har vidnesbyrd om godt levned og af biskoppen om god forstand og ret lærdom, hvorefter menigheden formaner til bøn og taksigelse. Formaningens slutter med Ef. 4, 8 ff. og må vel formodes, selv om det ikke udtrykkeligt siges, at være blevet efterfulgt af menighedens Fadervor ligesom i bispevielsesritualet. Derpå følger *Veni Sancte Spiritus* med tilhørende latinske kollekt, hvorpå biskoppen læser den første af de tre tekster, der nævntes ovenfor i bispevielsesritualet, efterfulgt af en formaning, hvori biskoppen påminder om præstens embedspligter og tilsidst afkræver ham et udtrykkeligt løfte om, at han med Guds hjælp ville holde alt dette. Derefter fulgte håndspålæggelse ved biskoppen og præsterne under Fadervor og en dertil egnet bøn, formodentlig den samme som ved bispevielse, afsluttet med hele menighedens fælles Amen. Derpå fulgte »Nu bede vi den Helligånd« med stille bøn og til slut altergang».

Särdraget i den danska ordinationen (i motsats till den svenska), handslagsceremonien, finns sålunda inte påbjuden i Kirkeordinantsen utan infördes först i Danmarks og Norges Kirkeritual af 1685[16]. Men såsom en dansk forskare påpekat, är det troligt att denna ceremoni varit i bruk före Kirkeritualets tid[17].

Det svenska prästvigningsritualet går tillbaka på det kapitel i 1571 års kyrkoordning som har rubriken »Itt sett til at ordinera prester» och anknyter också till Luthers ordinationsordning. Därvid tillgick i huvuddrag så[18]:

Först höll biskopen »en liten förmaning» till menigheten, där han angav att de blivande prästerna var förhörda, prövade och befunna lämpliga att bli präster. Därpå följde Litanian, som sjöngs af »två små dieknar», med därtill hörande böner samt Handbokens bön »för lärarenar». Man kunde emellertid utesluta Litanian och i stället sjunga psalmen »O du helge Ande kom» med därtill hörande kollektbön.

Därefter följde själva vigningsakten. En av de assisterande prästerna uppläste ordinandernas namn och den tjänst vartill de kallats. Ordinanderna gick så fram till altaret och böjda knä, klädda i alba eller »egna kläder» (d.v.s. fotsid kaftan och kappa). Sedan lästes de i Kyrkoordningen angivna bibelspråken, vilka kort förklarades av biskopen med i Kyrkoordningen fastställda ord. I anslutning härtill kom de fem löftesfrågorna, på vilka ordinanderna »med klar ord» hade att svara ja och sedan var för sig avge förpliktelsen: »Allt detta vill

jag med Guds nåd och hjälp gärna göra» (dessa ord skulle »läsas överljutt»).

Biskopen överlämnade därefter prästämbetet genom en fastställd ordinationsformel, varpå följde Fader vår under handpåläggning med åtföljande bön. Ordinator avslutade förrättningen med att till de nyvigda prästerna rikta förmaningen ur Första Petri brev »Gån och föden Kristi hjord». Därefter övergick akten direkt i nattvardsmässan.

Detta prästvigningsritual följdes – med endast smärre ändringar – under hela 1600-talet[19]. I 1686 års kyrkolag byggde 22 kapitlet »Om sätt till att ordinera präster» på 1571 års kyrkoordning med några ändringar och tillägg[20]. I stället för Kyrkoordningens löftesfrågor och ordinandens jakande svar till dessa har Kyrkolagen en föreskrift om prästeden: ordinanderna skall »livligen med hand å den heliga Bibel avlägga följande ed, den de sedan skrifteligen författa och sina namn därunder teckna, som uti Consistorio förvaras». Sedan »befaller Ordinator dem predikoämbetet» och företager tillsammans med de närvarande prästerna handpåläggning, varefter akten avslutas med Välsignelsen och en »tjänlig psalm». Efter ordinationen mottager de nyvigda prästerna ur biskopens hand sitt prästbrev, som betygar att de blivit »lagligen kallade och vigda».

Kyrkolagen 1686 angav den lagliga formen för prästvigningen men innehöll inte några böneformulär eller något fullständigt formulär för själve vigningen. Detta var avsett att införas i den nya Handbok som höll på att utarbetas för att åstadkomma »likformighet i gudstjänstens övning». När emellertid Handboken förelåg färdig år 1693, saknade den ritual för biskops- och prästvigning. Vid granskningen i prästeståndet påtalades detta. Ärkebiskopen svarade att ritualen var på väg att tryckas[21]. Det skulle dock dröja ända till 1811, då den nya Handboken införde nämnda ritual. Detta dröjsmål innebar sålunda att det enda ritual som var stadfäst utgjordes av föreskrifterna i 1571 års kyrkoordning.

När Matthias Steuchius kom som stiftschef till Lund, hade han följaktligen två ritual att välja mellan. Det ena var det fullständiga danska ritualen i Kirkeordinantsen 1539 och i Kirkeritualet 1685, det andra den svenska kyrkoordningens bestämmelser från år 1571. Den danska formen kunde Steuchius inte gärna använda, om han ville vara trogen mot principerna för den kyrkliga uniformiteten. Det svenska ritualen var som ovan sagts alltför obestämt i detaljerna.

Steuchius valde därför att gå sin egen väg och skapa ett delvis

nytt ritual, liksom flera andra av de svenska biskoparna[22]. Det är mycket troligt att han därvid följde den form som han och hans fader använt som superintendent i Härnösand. Vid Lunds domkapitels sammanträde den 18 september 1695 rådslogs om den stundande prästvigningen. Därvid beslöts att man skulle iakttaga följande ordning[23]:

Hvad ritualia vijdkommer som här bör observeras, så achtas

1) at den som predikar, för än fader vår läses, han gör en lijten förbön för dem, som skole ordineras.

2) continueres medh gudstjänsten effter vanligheten, til des ända, och Välsignelsen siunges.

3) j medlertijd medan collecten för altaret effter predijkan mässas, kläda sig ordinandi uthi mässesärckarne, så at dhe äro färdige innan Välsignelsen är sluten, eller vijd den tiden.

4) Sedan gå ordinandi, hvar j sin ordning, den nederste först utur Sacristian eller den ort dhe äro församlade, bärande hvar sin mässehake på vänstra armen, til den ort ordinationen skall förrättas.

5) dem följer Hr Biskopen och effter honom Consistoriales.

6) Och enär dhe kommer fram, stiger Hr Biskopen up til altaret men Consistoriales ställa sig på sijdan, och ordinandi mitt mot altaret falla på knä.

7) då een af Consistoriales utnämner ordinandos, tillijka til hvad lägenhet dhe äro determinerade, enär Hr Biskopen gifver teckn.

8) det andra alt går effter gamle kyrkioordningen, allenast Consistoriales hvar och een upläser sit dictum Scripturae såsom det i handboken står; och sedan vijd Fader vår läses, lägger hvar och en händerna på ordinandos, då dhe sedan träda i sine rum igen.

9) När nu alt är bestält, gå ordinati ifrå altaret i den ordning dhe äro gångne, och tillbaka til sin ort igen, hvarifrå de vore utgångne.

Två ting väcker här särskilt läsarens uppmärksamhet. Förbryllande är hänvisningen till den två år förut utkomna handboken, eftersom denna inte innehöll något prästvigningsseritual. Förklaringen har ovan redan antytts. Steuchius hade själv vid riksdagen 1693 hört ärkebiskop Swebilius försäkra – efter en anhållan av dåv. professor J. Svedberg om »ett formulare» för prästvigningar – »att detta är på vägen att publiceras»[24].

Frapperande är också att Steuchius' ritual inte innehåller något om den i Kyrkolagen föreskrivna prästeden utan direkt hänvisar till »gamla kyrkoordningen 1571», som ju hade fem löftesfrågor. Efter 1686 infogades i en del stift eden omedelbart efter löftesfrågorna eller också ersattes dessa av eden; i ärkestiftet behölls löftesfrågorna ända fram på 1780-talet[25]. Naturligtvis följde Steuchius Kyrkolagens bud så till vida att ordinanderna skriftligen författade och underskrev den fastställda prästeden att förvaras i domkapitlet.

Även bör man ge akt på att mässhaken uttryckligen nämnes i ritualen. I Kyrkoordningen 1571 förekommer ingenting därom. Det har antagits att Laurentius Petri, utan att säga något därom, »uppenbarligen förutsatt» att mässhaken skulle påsättas i samband med att prästämbetet antvaddades åt ordinanderna och att detta »var sedvänja på 1600- och 1700-talen»[26]. Häremot har invänts att Laurentius Petri »icke räknade med ett sådant bruk» och att seden inte förekom i Sverige »i början av 1600-talet och kanske icke före 1700»[27]. Genom Steuchius' ritual har man i denna fråga erhållit år 1695 som en fast tidpunkt att utgå från.

Den ordning som Matthias Steuchius skapade genom sitt prästvigningsritual kom han att bruka i Lunds stift under två årtionden. En gång kom det till användning även i Växjö stift. Vid det danska infallet i Skåne hösten 1709 flydde Steuchius med sin familj till Vislanda prästgård i södra Småland[28]. Där vigde han i december 1709 tio präster, några för Lunds stift och några för Växjö, som under flera år stod utan biskop[29]. Troligen har Steuchius' ritual även använts av hans närmaste efterträdare i Lunds stift.

Matthias Steuchius' självständiga initiativ i ritualfrågan liksom på andra områden av försvenskningen ledde till bestående resultat. Det var väl också hans handlingskraft och växande auktoritet som ledde till att han år 1714 utnämndes till ärkebiskop i Uppsala. Vid tillträdet av sin nya ansvarsfulla post hade han nått en ålder, då nutidens kyrkomän redan gått i pension. Icke förty kom han att verka i den nya ämbetsgårningen i icke mindre än femton år. Det bör därför inte heller förvåna, att han som kyrkans primas inte förmådde utveckla någon större kraft och initiativrikedom utan mest gjorde sig känd som »redlig och välmenande», såsom omdömet lyder i en samtida uppteckning[30].

Det var i Lunds stift som Matthias Steuchius utförde sin egentliga mannagärning och satte sin prägel på utvecklingen inom kyrkolivet. Det har därför synts mig meningsfullt att i en hyllningsskrift för min

gamle vän och seminariedeltagare N. K. A. bidraga med en kort erinran om en sen (om också mjukare) efterföljare till de maktfullkomliga lundabiskopar som jubilarer i sin forskning ägnat så stort och gagnenrikt intresse.

- [1] Se härom: G. Göransson, Canutus Hahn. En biografisk studie (1950): 91 ff.
- [2] K. Fabricius, Skaanes overgang fra Danmark til Sverige 4 (1958): 151 ff.
- [3] Se härom: N. Beltzén, Den kyrkliga försvenskningen av Jämtland-Härjedalen, 2 (i Kyrkohist. årsskrift 1945): 84 ff.
- [4] Bil. till Lunds konsist. skriv. till Kungl. Maj:t 10 maj 1694. Riksarkivet, Stockholm. Jfr. K. Fabricius 4:163.
- [5] K. Fabricius 4:163.
- [6] C. Chr. Halling, Minnen (i Saml. för de skånska landskapens hist. och arkeolog. förening, utg. av M. Weibull. 7): 62.
- [7] Synodalprot. 3–6 sept. 1695. Lunds domkap.arkiv. Lunds landsarkiv.
- [8] K. Fabricius 4:169 ff.
- [9] M. P. Nilsson, Skånes språkliga försvenskning (i [Svensk] Historisk tidskr. 1955): 169 ff.
- [10] Visitationsprot. i Svalöv 21 juni 1699. Biskopsvisitationsprot. 1698–1699. Lunds domkap. arkiv. Lunds landsarkiv. Jfr. Y. Bogren, Den kyrkliga försvenskningen av Skånelandskapen och Bohuslän (1937): 287.
- [11] Visitationsprot. i Billinge 30 juni 1699. Biskopsvisitationsprot. 1698–1699. Lunds domkap. arkiv. Lunds landsarkiv.
- [12] Visitationsprot., dat. 12 sept. 1702. Biskopsvisitationshandl. 1701–1702 (obs.! arkivplaceringen!). Lunds domkap. arkiv. Lunds landsarkiv.
- [13] Synodalprot. 3–6 sept. 1695. Lunds domkap. arkiv. Lunds landsarkiv.
- [14] Danske Kirkelove, udg. af H. F. Rördam, 1 (1883): 77 ff.
- [15] Då det synts mig olämpligt att fören dansk läsekrets referera på svenska, har jag tillåtit mig benytta sammanfattningen i: S. Borregaard, Danmarks og Norges kirkeritual af 1685 (1953): 154.
- [16] »Derpaa siger Bispen ydermere: Saa giver mig der paa eders Haender. Da staae de op, og give Bispen Haand og siden alle de hosstaaende Praester». Cit. fr. Ny udgave af Danmarks og Norges Kirkeritual, ved A. Krogh (1855): 191.
- [17] S. Borregaard: 154.
- [18] Den svenska kyrkoordningen 1571, ed. S. Kjöllérström (1971): 142 ff. E. Rodhe, Svenskt gudstjänstliv (1923): 457 ff.
- [19] Se härom: S. Kjöllérström, Laurentius Petris kyrkoordning 1571–1971. Tillkomst och användning, i: Den svenska kyrkoordningen, ed. 1971: 252 f.
- [20] 1686 års kyrkolag kap. 22.
- [21] Prästeståndets prot. 10 nov. 1693, tr. i Prästeståndets riksdagsprotokoll, ed. L. Thanner (1962): 421. S. Kjöllérström, Laur. Petris kyrkoordn. (1971): 251 f.
- [22] S. Kjöllérström, Laur. Petris kyrkoordn. (1971): 253 ff.
- [23] Lunds domkap. prot. 18 sept. 1695. Lunds domkap. arkiv. Lunds landsarkiv.
- [24] Se not 21.

- [25] S. Kjällerström, Laur. Petris kyrkoordn. (1971): 254 f.
- [26] E. Rodhe: 451 f.
- [27] S. Kjällerström, Kyrkoherdeinstallationen eller »den andra vigningen», i: Sv. teol. kvartalskrift 1971: 121.
- [28] Vita Jo. Steuchii. Egenhändiga anteckningar, sign. I. s. 41. Kungl. Biblioteket, Stockholm.
- [29] S. Rogberg-E. Ruda, Hist. beskrifning om Småland (1770): 341 f.
- [30] E. Ekholm (utg.) Den svenska fatburen, 1 (1767).